

Сергій АДАМОВИЧ

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ МІСЦЬ ПОХОВАНЬ СЛОВАЦЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ АРМІЙ АВСТРО-УГОРЩИНИ ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація: У статті аналізується участь військових підрозділів австро-угорської армії, які були сформовані зі словаків у бойових діях на території Івано-Франківської області під час Першої світової війни, а також сучасний стан військових поховань загиблих словацьких військових в області. У науковій розвідці також підсумовано співпрацю українського громадського та наукового сектору з державними та громадськими організаціями Словаччини у справі відновлення словацьких військових поховань Першої світової війни. Автор вважає, що відновлені місця пам'яті сприятимуть розвитку подієвого та історико-пізнавального туризму, слугуватимуть підставою для міжнародних транскордонних проєктів і розвитку словацько-української міждержавної співпраці.

Ключові слова: словацькі військові поховання, Перша світова війна, політика пам'яті, 66 Унгарський піхотний полк, Австро-Угорщина, українсько-словацька дружба.

У роки Першої світової війни Східна Галичина стала постійною ареною боїв. Окрім чисельних фортифікаційних та інших військових об'єктів, про військові події Першої світової війни нагадують численні, часто безіменні поховання загиблих солдатів австрійської, угорської, російської, німецької, турецької армій. На жаль, з розпадом Австро-Угорської і Російської імперій не залишилося зацікавлених державних чинників в збереженні історичної пам'яті про Велику війну. Через часту зміну правлячих режимів у Східній Галичині не було дотримано і міжнародних договорів щодо догляду за військовими похованнями.

Зазначмо, що серед понад шістьдесят десятків масових військових цвинтарів Івано-Франківської області часів Першої світової війни в області є поховання солдат, що були мобілізовані з території сучасної Словаччини. Загалом до австро-угорської армії в 1914–1918 рр. було

мобілізовано понад 400 тисяч словаків, 70 тисяч з них загинуло на бойовищах Першої світової війни¹.

Багато воїнів з території сучасної Словацької Республіки воювало в 1914–1918 рр. на території сучасної України. В цих боях загинуло кілька тисяч солдатів. Так, у околицях с. Павлівки Івано-Франківської області знаходяться три військові кладовища, серед похованих на яких було багато солдат 66-го Унгварського піхотного полку Ерцгерцога Петера Фердінанда, який формувався з українців та словаків.

Відзначмо, що 66-й Унгварський піхотний полк Ерцгерцога Петера Фердінанда був сформований у 1860 р. і відносився до піхотних полків загальної армії. Командування полку, штаб і два батальйони (III і IV) базувалися в м. Унгварі (нині м. Ужгород, Україна); один батальйон (I) дислокувався у м. Кошице (нині Східна Словаччина), і окремих (II) батальйон – на протилежному краю Австро-Угорської імперії, в боснійському місті Горажде. До полка мобілізували військовозобов'язаних з комітатів Унг і Земплін (нині це території Ужгородського, Перечинського, Великоберезнянського районів Закарпатської області України, східні округи Кошицького і Пряшівського країв Словаччини та Токайський регіон Угорщини).

На початку Першої світової війни за національною ознакою більшість солдатів становили словаки (46%), угорців було 25%, українців 22%, інших національностей 7%. 66-й полк разом із 65-м піхотним полком відносився до 29-ї піхотної бригади, яка входила до складу 15-ї піхотної дивізії (штаб дивізії у м. Мішкольц, Угорщина)². Протягом трьох років війни полк воював з російськими військами на Російському фронті. Навесні 1917 р. полк зайняв ділянку фронту від с. Підлісса до с. Тязіва поблизу м. Івано-Франківська.

На початку червня 1917 р. 66-й полк вів важкі оборонні бої біля м. Станіславів (нині м. Івано-Франківськ), де був один з основних напрямків останнього наступу російських військ (т. зв. «наступ Керенського»)³. В австро-угорських військових історичних документах і в сучасній угорській науковій літературі вона називається Станіславська битва.

Російська армія завдала удар на ділянці Галич – Станіславів у напрямку Калуша, Болехова, і її наступ був успішний. Було прорвано оборону противника, захоплено понад сім тисяч полонених і 48 гармат⁴.

¹ Drobňák M., Krupa J. Project zvoníc venovaných pamiatke vojakov padlých na bojiskach I. Svetovej vojny. Slovensko a prvá svetová vojna I. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Humenne, 2018. S. 252.

² Фатула Ю. М. «Неси мамці жалість мою...» Закарпатці у Першій світовій війні. Ужгород: ТДВ «Патент», 2018. С. 37–38.

³ Фатула Ю. М. «Неси мамці жалість мою...» Закарпатці у Першій світовій війні. Ужгород: ТДВ «Патент», 2018. С. 38.

⁴ Адамович С. Станіславів у часи лихоліть Великої війни (1914–1918 рр.). Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2013. С. 61.

Саме під Станіславом, в районі сіл Павлівки – Ямниці протягом трьох днів (6 – 8 липня 1917р.) відбувся прорив австро-німецького фронту, внаслідок чого 15-та дивізія була майже знищена. На початку битви, в кінці червня ця дивізія мала посилений особовий склад та озброєння (7280 вояків, 122 кулемета, 121 гармата); 9 липня вона нараховувала всього лише 800 вояків і 8 кулеметів⁵.

Після наступу Російської імператорської армії у липні 1917 р. 15-а піхотна дивізія відступила до міста Калусі. У результаті цих боїв на трьох цвинтарях Павлівки поховані солдати австро-угорської та німецької армій, які загинули в боях під час тривалої позиційної війни (від зими 1917 р.) та наступу російських військ під час наступу у червні 1917 р. Серед них багато воїнів 66-го Унгварського і 65-го Мункачського піхотних полків.

Ще до завершення війни солдати німецької армії, які були поховані в Павлівці та в її околицях за кошти німецької влади, були перепоховані на одному цвинтарі. У міжвоєнний період польська влада здійснила впорядкування та реконструкцію цвинтарів, на могилах були встановлені бетонні стовпи з надписами відомих воїнів. За кладовищами доглядали органи місцевої влади. Занепад почався після Другої світової війни. Невблаганний час і людська байдужість до таких об'єктів, культивована комуністичною владою, призвели до запустіння цвинтарів. Станом на 2022 р. територія військових поховань Першої світової війни у Павлівці була повністю поросла деревами і чагарниками, серед яких ще можна було віднайти поодинокі поруйновані бетонні хрести. З одного з військових цвинтарів в 1970-ті рр. ХХ ст. бетонні хрести цинічно були використані для будівництва військового об'єкту радянської армії.

Зусиллями активістів громадської організації «Поступовий гурт франківців» у 2021 р. були налагоджені партнерські відносини з словацьким Військово-історичним клубом «Бескиди», що дозволило розпочати роботи з впорядкування цвинтарів за підтримки словацької сторони.

Відзначмо, що військово-історичний клуб «Бескиди» був заснований у 2004 р. Його учасники переважно займаються дослідженням історичних подій періоду Першої світової війни на північному сході Словаччини, але вони також досліджують регіональну історію сходу Словаччини⁶. Військово-історичний клуб «Бескиди» у співпраці з органами місцевого самоврядування вже впорядкував кілька історично-освітніх об'єктів періоду

⁵ Фатула Ю. Участь 66-го Унгварського піхотного полку австро-угорської армії у Станіславській битві (липень 1917 р.). Українсько-словацькі військові підрозділи австро-угорської армії у Великій війні: на шляху до незалежності. Колективна монографія. За ред. С. Адамовича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. С. 149.

⁶ Klub vojenskej historyie Beskydy. URL: <https://www.reenactment.cz/item/klub-vojenskej-historie-beskydy/>

Першої світової війни у Словаччині (пагорб Каштелік, військовий цвинтар Велькроп, поле битви біля села Вирава, пагорб Скори, Меджилаборці)⁷.

Першим кроком співпраці з Військово-історичним клубом «Бескиди» стала міжнародна науково-практична конференція «Українсько-словацькі військові підрозділи австро-угорської армії в Великій війні: на шляху до незалежності», яка відбулася 26-27 листопада 2021 р. у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Під час цього наукового заходу були презентовані дослідження, присвячені військовим діям на Прикарпатті під час Першої світової війни і проаналізовано стан військових поховань словацьких військових часів Першої світової війни на Прикарпатті⁸.

У результаті реалізації договору № 58/2021/2337 (про надання внеску з державного бюджету Словацької Республіки на 2021 рік на виконання робіт на військових могилах) активісти громадської організації «Поступовий гурт франківців» у 2022 р. у співпраці з комунальним підприємством Івано-Франківської обласної ради з питань пошуку та перепоховання жертв воєн, депортацій та репресій тоталітарних режимів «Пам'ять» (далі – КП «Пам'ять»), попри жорстоку і невинуватну широкомасштабну військову агресію росіян в Україні, виконали цілий ряд робіт для вшанування пам'яті словацьких військовиків.

Зокрема, була проведена науково-пошукова експедиція на місце військового цвинтаря Першої світової війни в урочище Задуманів в с. Павлівці, під час якої був проведений польовий збір свідчень про даний цвинтар. Було з'ясовано, що на ньому поховані воїни австро-угорської армії – українці та словаки. В 1920–30-ті рр. ХХ століття на цвинтарі постійно відбувались вшанування полеглих місцевим населенням.

На час експедиції цвинтар був повністю зарослий густим чагарником. Пошукова група віднайшла межі та окреслила площу цвинтаря, було виявлено фрагменти бетонних хрестів, а також один повністю вцілілий,

⁷ Дробняк М. Спадщина Першої світової війни та можливості її використання в туризмі – досвід Північно-Східної Словаччини. Українсько-словацькі військові підрозділи австро-угорської армії у Великій війні: на шляху до незалежності. Колективна монографія. За ред. С. Адамовича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. С. 22–25.

⁸ Кафедра теорії та історії держави і права ННЮІ співорганізатор міжнародної науково-практичної конференції «Українсько-словацькі військові підрозділи австро-угорської армії в Великій війні: на шляху до незалежності». URL: <https://kttidip.pnu.edu.ua/2021/11/29/%d0%ba%d0%b0%d1%84%d0%b5%d0%b4%d1%80%d0%b0-%d1%82%d0%b5%d0%be%d1%80%d1%96%d1%97-%d1%82%d0%b0-%d1%96%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d1%97-%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%b6%d0%b0%d0%b2%d0%b8-%d1%96-%d0%bf%d1%80/>

який був піднятий та заново встановлений. На краю цього цвинтаря пошукова група виявила рештки бетонованого бункера часів Першої світової війни.

Крім того, була виконана науково-пошукова експедиція на місце другого військового цвинтаря Першої світової війни в с. Павлівці. Під час експедиції в лісі були виявлені численні фрагменти та вцілілі характерні бетонні хрести, що свідчило про наявність цвинтаря Першої світової війни. Було виконане копання пробних археологічних шурфів з метою точної локалізації меж цвинтаря та проведений польовий збір свідчень про цвинтар. З'ясовано, що в ареалі цього цвинтаря знаходився в час Першої світової війни штаб, госпіталь та інші військові об'єкти австро-угорської армії.

На місці цвинтаря виявлено збережений обеліск, що був встановлений в час війни в пам'ять про загиблих вояків. На ньому була встановлена таблиця з написом, яка до наших часів не збереглася. Паралельно проводилася робота з дослідженнями та архівними документами, в результаті якої були встановлені частково імена вояків австро-угорської армії, які загинули і поховані на військових цвинтарях с. Павлівки.

Першого жовтня 2022 р. ГО «Поступовий гурт франківців» спільно з КП «Пам'ять» за участі волонтерів-студентів з Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника та волонтерів Гірського рятувального центру розпочали роботи в урочищі Задуманів, де було здійснено чистку території цвинтаря від дерев і кущів та прибирання від сміття⁹. Після цього працівники КП Івано-Франківської обласної ради «Пам'ять» встановили бетонні хрести на збережених могилах та огорожу навколо цвинтаря.

29 жовтня 2022 р. ГО «Поступовий гурт франківців» спільно з КП «Пам'ять» продовжили відновлення військових цвинтарів столітньої давнини в Павлівці. Було почищено від сміття територію військового цвинтаря з обеліском в Павлівці і продовжено роботи в урочищі Задуманів, де вже встановлено бетонні хрести пам'яті. До акції долучилися громадські організації з м. Калуша (ГО «Kalush military» та ГО «Чисті серця»). На цьому ж цвинтарі планується встановлення пам'ятника, що виготовлений за кошти, зібрані під час благодійної акції «Маки пам'яті» серед студентів Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника¹⁰.

Крім того, передбачається розпочати впорядкування ідентифікованого військового поховання у с. Гарасимові, де з 13 березня 1915 р.

⁹ На Прикарпатті впорядкували військовий цвинтар часів Першої світової війни. URL: <http://postup.if.ua/na-prykarpatti-vporyadkuvaly-vijskovyj-tsvyntar-chasiv-pershoji-svitovoji-vijny/>.

¹⁰ В честь українсько-словацької дружби і військової пам'яті. URL: <http://postup.if.ua/v-chest-ukrajinsko-slovatskoji-druzhy-i-vijskovoji-pamyati/>.

розпочалися кровопролитні бої 15-ї Мішкольцької піхотної дивізії з росіянами, що тривали 5 днів.

Після 17 березня 1915 р. тривали позиційні бої до початку наступу російських військ 9 травня 1915 р., що змусив підрозділи австро-угорської армії відступити до селища Обертина, витримати бої під Фатовцем, Княждвором і зупинитися у Коломиї. Військові дії в цей час також охоплювали навколишні села — Незвисько, Хотимир, Жабокруки, поблизу яких військовики 15-ї Мішкольцької піхотної дивізії теж понесли втрати. Втрати 65-го полку в боях, за даними Ю. Фатули, лише за 1—9 травня склали уби-тими і пораненими 1800 вояків. Про втрати 66-го полку Мішкольцької піхотної дивізії точних даних поки що немає, але вони були також суттєві¹¹.

Підсумовуючи, зазначмо, що облаштування братських поховань та поодиноких могил, їх позначення на картах дасть можливість громадам залучити нових туристів, особливо іноземних, які із вузькоспеціалізованого сегменту в майбутньому перейдуть у загальний, а також розвивати інші види туризму (подієвий, історико-пізнавальний тощо) та тематичні мандрівки місцями бойової слави героїв Першої світової війни. Відновлені місця пам'яті використовуватимуть для історико-просвітницької діяльності, створення пам'яток мілітарної історії, пошуку, ексгумації похованих солдатів; для допомоги новим поколінням у пошуку їхніх родичів з минулого.

Крім того, лінія фронту, що проходила через північно-східну Словаччину під час Першої світової війни, плавно продовжується в Карпатах на території України. Отже, розташування цього поля бою в обох країнах створює передумови для спільного відновлення, подальшої популяризації пам'яток Першої світової війни і може слугувати природною основою для транскордонних проєктів. Впорядкування словацьких військових цвинтарів Першої світової війни в Івано-Франківській області сприятиме подальшому налагодженню словацько-української міждержавної співпраці і буде символічною подякою за підтримку Словаччиною України в російсько-українській війні.

Sergii ADAMOVYCH

**Memorialization of the burial places of the Slovak military army
of Austria-Hungary during the First World War on
the territory Ivano-Frankivsk region**

Abstract: The article analyzes the participation of the military units of the Austro-Hungarian army, which were formed from Slovaks, in combat operations on the territory of the Ivano-Frankivsk region during the First World War, as well as the current state of

¹¹ Фатула Ю. М. «Я ще гадав газдувати, але мушу воювати...». Бойовий шлях 66-го Унгварського піхотного полку австро-угорської армії. 1914—1918. Ужгород: ТДВ «Патент», 2021. С. 66—67.

military burials of the dead Slovak soldiers in the region. The scientific report also summarizes the cooperation of the Ukrainian public and scientific sector with the state and public organizations of Slovakia in the restoration of Slovak military graves of the First World War. The author believes that the restored places of memory will contribute to the development of event and historical and educational tourism, will serve as a basis for international cross-border projects and the development of Slovak-Ukrainian interstate cooperation.

Key words: Slovak military burials, the First World War, memory policy, the 66th Ungvarian infantry regiment, Austria-Hungary, Ukrainian-Slovak friendship.

Список використаних джерел

1. Адамович С. Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914–1918 рр.). Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2013. 79 с.

2. В честь українсько-словацької дружби і військової пам'яті. URL: <http://postup.if.ua/v-chest-ukrajinsko-slovatskoji-druzhyi-i-vijskovoji-pamyati/>.

3. Drobňák M., Krupa J. Project zvoníc venovaných pamiatke vojakov padlých na bojiškach I. Svetovej vojny. Slovensko a prvá svetová vojna I. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Humenne, 2018. S. 207–214.

4. Дробняк М. Спадщина Першої світової війни та можливості її використання в туризмі – досвід Північно-Східної Словаччини. Українсько-словацькі військові підрозділи австро-угорської армії у Великій війні: на шляху до незалежності. Колективна монографія. За ред. С. Адамовича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. С. 17–28.

5. Кафедра теорії та історії держави і права ННЮІ співорганізатор міжнародної науково-практичної конференції «Українсько-словацькі військові підрозділи австро-угорської армії в Великій війні: на шляху до незалежності». URL: <https://kttidip.rnu.edu.ua/2021/11/29/%d0%ba%d0%b0%d1%84%d0%b5%d0%b4% d1%80% d0% b0- % d1%82% d0% b5% d0% be% d1%80% d1%96% d1%97% d1%82%d0%b0-%d1%96%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d1%97-%d0% b4%d0% b5% d1%80%d0%b6% d0% b0% d0% b2% d0% b8-% d1%96-%d0%bf%d1%80/>

6. Klub vojenskej historyie Beskydy. URL: <https://www.reenactment.cz/item/klub-vojenskej-historie-beskydy/>

7. На Прикарпатті впорядкували військовий цвинтар часів Першої світової війни. URL: <http://postup.if.ua/na-prykarpatti-vporyadkuvaly-vijskovyj-tsvyntar-chasiv-pershoji-svitovoji-vijny/>.

8. Фатула Ю. М. «Неси мамці жалість мою...» Закарпатці у Першій світовій війні. Ужгород: ТДВ «Патент», 2018. 352 с.

9. Фатула Ю. Участь 66-го Унгарського піхотного полку австро-угорської армії у Станіславській битві (липень 1917 р.). Українсько-словацькі військові підрозділи австро-угорської армії у Великій війні: на шляху до незалежності. Колективна монографія. За ред. С. Адамовича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. С. 146–156.

10. Фатула Ю. М. «Я ще гадав газдувати, але мушу воювати...» Бойовий шлях 66-го Унгарського піхотного полку австро-угорської армії. 1914–1918. Ужгород : ТДВ «Патент», 2021. 368 с.

Сергій АДАМОВИЧ – доктор історичних наук, професор, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4236-741X>